

Gabriela Brodská

Gabriela Brodská

roz. Rothová

Karlovy Vary

Česká republika

Rozhovor pořídil: Barbora Pokreis

Období vzniku rozhovoru: srpen 2005

Pani Gabriela Brodská žije v Karlových Varech v malom, ale útulne zariadenom byte. Spoločníčku jej robí 95 ročná pani Blaouová, jej bývalá svatka. Pani Brodská sa narodila v roku 1924 v Rožňave, po druhej svetovej vojne sa presťahovala do Karlových Varoch. Interview sa uskutočnilo v dvoch sedeniach. Pani Brodská nám svoj príbeh vyrozprávala v českom jazyku s občasným použitím slovenských a maďarských výrazov. Vzhľadom na jej vážny zdravotný stav sme interview na jej prosbu predčasne ukončili.

[Rodina](#)

[Dětství](#)

[Za války](#)

[Po válce](#)

[Glosář](#)

Rodina

Ze starých rodičů si pamatuji babičku, maminku z tatínkovy strany a dědečka z maminčiny strany. Já nevím, jak dlouho žila oteckova rodina, tam kde se tatínek narodil [Zádorfalva, dnešné Maďarsko], žili na vesnici odjakživa. Nevím, kdy se pak přestěhovali do Miskolce. Babička se jmenovala Fannika [Fanni] Roth. Babička z oteckovy strany zemřela brzy, mně bylo patnáct let [1939]. Babička žila v Miskolci [Miskolc, mesto vo východnom Maďarsku – pozn. red.] a já jsem se narodila a žila v Československu [1](#). Jezdívají jsme k ní s bratrem [Ladislav Roth] na prázdniny. Ona chudinka brzo zemřela, bylo jí kolem šedesáti let. Dědeček se jmenoval Roth, ale křestní jméno bohužel nevím, jeho jsem taky neznala, on zemřel ještě daleko předtím v roce 1918. A já jsem se narodila o šest let později. Určitě jsem věděla jeho jméno, ale už si nepamatuji.

Babičku jsme navštěvovali každoročně. Jezdívají jsme k ní na prázdniny. Bydlela v takovém dvojdomku. Bydlela tam s ní teta [Paula Fischer (nee Roth)]. Byly tam tři byty. V jednom bydlela teta, babiččina dcera s rodinou, a v druhém bytě bydlela babička, taky ve dvoupokojovém bytě, a ještě tam byl jeden byt, jedna plus jedna. No a dvorek a zahrádka, ale nedržela žádná zvířata. Byl to takový typický rodinný domek. Miskolc tehdy nebylo moc veliké město, asi 60 000 obyvatelů [v roce 1920 žilo v Miskolci 57 000 obyvatelův. 20% z nich tvorili Židia – pozn. red.], nebo kolik mělo tenkrát. Babiččin dům byl blízko centra, pár metrů.

Zlatá babička to byla, strašně jsem ji milovala. Zlatá babička. Byla taková typická, jako Babička od Boženy Němcovej [2](#). Babička byla po náboženské stránce asimilovaná. Oni měli hospodářství, do Miskolce se stěhovali vlastně až potom. Měli pole, a měli dobytek a ten dobytek se musel krmit i o sobotách a nedělích i o svátcích. A krávy se museli taky podojit, takže nějaké dodržování svátků a zvyklostí za daných okolností nebylo moc možné [z daných viet vyplývá, že informátor neovládá všechny židovské zákony týkající se dodržování šabatu. Počas tohoto sviatku sú zakázané pracovné činnosti ale kŕmenie dobytku a jeho dojenie je dovolené. Mlieko získané dojením počas sviatkov sa však nesmie konzumovať – pozn. red.].

Dědeček z maminy strany se jmenoval Jakub Kraus. Dědečkovi bylo sedmdesát čtyři, když zemřel [1937], a mně tehdy bylo, myslím, asi třináct let. Dědeček z maminy strany původně žil ve Zlatově [Zlaté, obec na území dnešného východného Slovenska v okrese Bardejov – pozn. red.] a měli tam obchůdek, takový ten vesnický obchod, kde se prodávalo úplně všechno. Cukr, chleba, petrolej a všechno. Babička se jmenovala Etel Weberová [Etel Krausová, roz. Weberová]. Ji jsem nepoznala, zemřela, bylo jí šestapadesát. Dostala krvácení do mozku, takže když já jsem se narodila, tak už nežila. Babiččin otec, toto mi vyprávěla maminka, byl správcem u Szepeského hraběte [Szepes je maďarské pomenovanie regiónu Spiš, na území Slovenska. Podľa informácií zo Štátneho archívu v Levoči (pod ktorý Spiš spadá) žili v tom období v spomínanom regióne tri šľachtické rody: Andrassy-ovci, Csáky-ovci a Thurzo-vci. Keďže v regióne bolo priezvisko Weber veľmi rozšírené, nepodarilo sa nám zo získaných údajov zistiť, u ktorého z týchto šľachticov bol správcem – pozn. red.] a i jeho otec tam už pracoval. Byly to starousedlíci, kteří už tam žili zřejmě hodně dlouho, když zastával takovou funkci, musel se tam narodit a žít hodně dlouho.

Ve Zlaté jsme se byli jednou podívat. Dědečkův dům byl takový typický vesnický domek. Myslím, že měl dva pokoje a kuchyň. Takový vesnický domek, jenom přízemní. Když jsme tam byli, tehdy už dědeček nebyl naživu a tehdejší majitel nebyl doma, takže my jsme se dívali len skrz okna. Dědeček bydlel u nás, protože byl vdovcem. A to už jsme bydleli v Rožňavě. Já [Gabriela Brodská, roz. Rothová] už sem se narodila v Rožňavě. Prarodiče prodali všechno (v Zlatově), co měli a nastěhovali se sem (do Rožňavy), protože tam nebyla škola, tam byla jenom do čtyř tříd [3](#), a měli tři děti, které chodily do školy. Tak se nastěhovali do Rožňavy. Tam si potom koupili větší dům. Maminka se tu provdala a my s bratrem jsme se narodili už v Rožňavě, takže já jsem rodačka z Rožňavy. Dědeček ma měl strašně rád. Jinak mi nehovoril jako arany virágom [maďarsky - kvietok môj zlatý]. No tak dědeček měl pět vnoučat, tak cítila jsem, že je na mě velice citově fixovaný. Dědeček s námi hovořil někdy maďarsky a někdy slovensky. Podle situace.

Maminka se narodila v Uhrách, byla to část Rakousko – Uherské monarchie. Bylo to tehdejší Maďarsko, tak se tomu hovořilo, v Uhrách. Maminka se narodila právě v ty dědině Zlatow [Zlatow bol dobový názov obce Zlaté, v okrese Bardejov – pozn. red.]. Maminka se jmenovala Jolanka Rothová, rozená Krausová. Tatínek se jmenoval Jenő po česky Evžen Roth. Narodil se ve vesničce Zádorfalva a až potom se stěhovali do Miskolce. V Zádorfalva měli hospodářství. Tatínkovi bylo 33 let, když jsem se narodila. Víím, že prvního května 1924 měl 33 let. Maminka byla od něho mladší o šest let.

Tatínek byl zlatý člověk, ale bohužel zemřel ve svých dvaadvacátých letech na selhání ledvin. To byl člověk, který nikomu neuměl říct ne. Bylo běžné, když si někdo chtěl koupit prase: „Pane Roth, půjčete mi prosím pětset korun!“ Tatínek vždycky vytáhnul peněženku, i když my jsme nebyli boháči. Moc dobře si ho pamatuji, já jsem měla strašně ráda tatínka. Jenom si pamatuji, že když

měl pohřeb, z těch okolních vesnic přišli lidi, aby ho doprovodili na poslední cestě. Byl velice oblíbený a vážený. Pochovával ho rabín, brat nemohl mluvit kadiš [kadiš, modlitbu za mrtvých smie odriekať syn za svojich rodičov iba podovršení 13. roku života, po absolvovaní obradu bar micva – pozn. red.], bylo mu jen jedenáct, takže nemohl. Mluvil rabín, on se s ním loučil. Pochovaný byl v Rožňave na židovském hřbitove. Ale ten hřbitov byl po válce zlikvidovaný a ostatky přenesli na křesťanský. Dnes už v Rožňave nie je židovský hřbitov, taky tam nejsou už Židi [podľa informácií z Ústredného zväzu židovských nábožeských obcí na Slovensku dodnes (2005) žije v Rožňave minimálne jedna osoba hlásiaca a k židovskému vierovyznaniu – pozn. red.]. Teď je tam vyhrazena taká část. Vždyť tým mrtvým je to tak jedno. Ve smrti jsme si všichni rovni, i v živote by jsme měli. Já sem hledala jeho hrob, když jsem byla v Rožňave naposledy, to tam ještě byla část hřbitova. Našla jsem tatínkův hrob i prarodičů – maminčiných rodičů. Tatínek měl velmi hezký náhrobní kámen se švédského granitu a když ho pak převezli [zo židovského cintorína, na kresanský – pozn. red.], tak mi psali moji přátelé, že ten náhrobní kámen se ztratil a pak nevěděli, komu ten hrob patří.

Tatínek byl z deseti dětí. Sedm chlapců a tři děvčata. Všech sedm chlapců mělo maturitu, přitom se Zádorfalvi, to je malá vesnice, žádné spojení autobus nebo vlak tehdy nejezdil. Museli pěšky, já nevím, kolik kilometrů. Babička v noci vstávala, zatopila do sporáku, peci a tam naházela brambory. A ty horké brambory jim zabalila do takového sáčku, předem připraveného z nějaké látky, a to měli v kapse, to je hřálo. Nejstarší [Andor Roth] vystudoval práva a když nejmladší [László Roth] šel k maturitě, tak strýček Andor už měl dobře zavedenou klientelu, tak na jeho náklady studoval ten nejmladší. Studoval medicínu. Takže dva z nich měli akademické vzdělání. A ty chlapci všichni odmaturovali. Ta děvčata jako to bylo zvykem, byly doma a pomáhaly v domácnosti do té doby, než se vydali.

Otecko měl lesy, lesní hospodářství. On jich vlastnil. Maminka byla doma. Předtím než se vdala, asi nepracovala. Dcery byly doma, pomáhaly v domácnosti a čekaly na ženicha. Tatínek, když byl na vojně, tak sloužil v Rožňave, kde se seznámili s maminkou a byla to veliká láska. Jenomže mezi tím vypukla válka [1. světová válka] a až po válce, když se tatínek vrátil se brali. Tatínek sloužil sedm let. Tenkrát prezenční služba trvala tři roky a den předtím než šel do civilu vypukla válka, ani si nesvlíkl uniformu. Sloužil všude tam, kde bylo třeba. Na frontě. Nerozprávěl mi o tom, mně bylo osm let, když zemřel. Takže na ty jeho vojnové vzpomínky se nepamatuji.

Rodiče měli svatbu v Rožňave. Asi byla židovská, to sem tam ještě nebyla. V Rožňave už maminka bydlela, to ještě dědeček koupil ten dům. A to byl patrový dům, dost veliký, takže tatínek se tam vlastně přiznal.

Dětství

Maminka s námi mluvila slovensky a tatínek s námi mluvil maďarsky. Oni mezi sebou mluvili teda maďarsky. Maminka se naučil teprve tehdy maďarsky, když se stěhovali do Rožňavy. Do té doby mluvila jenom slovensky. Mým mateřským jazykem je slovenčina a maďarština taky, po tatínkovi. Mluvil se tak i tak. Maminka s námi mluvila zásadně jen slovensky, abychom nezapoměli. A tatínek mluvil s námi zásadně maďarsky. Tatínek ale dobře ovládal češtinu, protože na vojně byl s klukama s Čech a Moravy, tam se naučil česky. V Rožňave žilo více Maďarů [podľa sčítania ľudu z 15.2.1921 žilo v okrese Rožňava 39,913 obyvateľov, z toho sa hlásilo k maďarskej národnosti 18,883, k československej národnosti 18,054, k židovskej národnosti 487 a k iným 2,489

obyvatel'ov – pozn. red.], protože celé to jižný Slovensko bylo převážně maďarské, bydleli tam maďarsky mluvící obyvatelé.

Rodiče se oblékali, jak ve dvacátém století. Nosili se šaty, halenky a sukně. Víím, že tatínek nosil pumpky, to tehdy bylo v móde. Co se týče toho náboženského hlediska, tak absolutně ne. Tatínek se vždycky sháněl po klobouku, když šel do synagógy [tzn. obyčejně nemal pokrytú hlavu, kdežto židovská viera pokrytie hlavy vyžaduje – pozn. red.].

Náš dům nestál přímo v centru. Centrum Rožňavy bylo náměstí, že jo. A potom vedly ty různé ulice a uličky, takže ulice, kde stál náš barák, se jmenovala Ružová ulica číslo 3. Ten byt byl prostorný, byly to tři pokoje a dole v přízemí byl taky jeden byt. My jsme bydleli pochopitelně nahoře. Schody vyústily do takové haly. V létě jsme tam snídali a jedli, protože tam bylo příjemně, takový chládek. Tam byly takové dlaždičky. Byla tam pěkná velká kuchyň a tři pokoje. Záchod byl veliký, já jsem tam chodila číst zakázané knihy. Já jsem většinou vytahovala z knihovny takové knihy, které ještě nebyly určené pro mě, různé zamilované. Já jsem se tam zamkla a četla. Ten záchod byl jako půlka jednoho pokoje. Bylo tam i okno, takže i světlo jsem měla. Pohodlně jsem si sedla a četla. Pak jsem ty knihy v kalhotách vynášela.

Zařízení bylo normální. V kuchyni byl stůl, židle, aj nějaká truhle tam stála a kuchyňská linka, něco takového. Dále byla ložnice, tam byly rodiče. Měli jsme jeden opravdu veliký pokoj. To byl pomalu taneční sál, tam jsem měla klavír. Byl to veliký koncertní klavír a to potřebovalo místo. Jinak tam byl veliký jídelní stůl a židle. Tam byla zabudovaná skleněná skříň, kde byl porcelán a různé takové ty drobnosti. Kanape tam bylo, kde si vždy dědeček lehl po obědě a volal na mě „arany virágom, gyere nekem játszani! (na klavír)“ [maďarsky - kvietok môj zlatý, pod' mi zahrať!]. Vždy jsem ho ukolébala tím hraním. V tomhle pokoji taky spal dědeček. Byla tam postel, ale tak nějak šikovně postavená, že to nenarušilo ráz toho obývacího pokoje. No a potom v tom předním pokoji jsme spali my s bratrem. Při domě jsme neměli záhradu, jenom malý dvůr.

Měli jsme služebnou, bydlela u nás. Většinou se ta děvčata od nás vdávaly, nebyly u nás dlouho. Jedna ta byla u nás hodně dlouho, jmenovala se Eržike [Alžbeta]. Měla sem ji tak ráda, já sem jí říkala kis anya [maďarsky: malá mama]. Potom jsem s ní navázala kontakt, když jsem se vrátila [z koncentračního tábora]. Ona byla více méně jako moje druhá máma. Pomáhala v domácnosti, aj vařila, protože byla velice šikovná a čistotná. Spolu s maminkou. Když bylo veliké prádlo, tak prala, ale měli jsme i pradlenu. Víte můj otec měl silné sociální cítění, to víím od maminky teda. Když jsme se narodili a měli jsme pleny, tak tatínek říkal: „Pleny maminko budeš prát sama. Jsou to naše děti, a jak k tomu přijde ta služebná, aby prala ty pokadené plenky po našich dětech!“ A botičky jsme si museli čistit sami. Tatínek byl opravdu demokrat. Myslím, že i volil sociální demokraty.

Otecko měl devět sourozenců. Nejstarší byl Andor, potom byl můj tatínek Jenő, pak Šándor, Mihály, Ernő, Gyula a Ladislav – László. Sedm chlapců a tři děvčata: Paula, Gizella a Markéta. Andor ukončil právnickou fakultu v Budapešti a tam měl dobře zavedenou praxi. Jeho manželka byla profesorkou klavíru v Budapešti na konzervatoři. Měli jednu dceru, Agnes se jmenovala. On nezůstal naživu [umrel počas holokaustu]. Jenom Sanyi bácsi [ujo Šani] a László, jen ti zůstali na živu.

Sándor žil v Budapešti a byl dobře situovaný, měl obchod s galantérií. Jeho manželka se jmenovala Magdolna a byla dcerou statkáře. Měli jednoho syna Andriše [maďarsky Andor]. Loni zemřel v Budapešti. On byl velice známý i u nás [v České Republice], protože byl odborník, stavitel železničních mostů. I od nás [Česká Republika] z ministerstva měl vyznamenání. Oni ho zvali ke

konzultacím do různých států. Moc jsem ho oplakala, keď mi jeho manželka napsala, že zemřel.

Mihály zůstal v rodinném domku v Zádorfalva. A on pak převzal hospodářství. Jeho manželka se jmenovala Boženka. Oni byli všichni z Maďarska, jediné moje maminka byla ze Slovenska. Měli jednu dceru Zsuzsannu, ta žije venku v Izraeli.

Ernő žil v Putnoku, to bylo takové menší městečko v Maďarsku. Také měl pole, ale měli i obchod se smíšeným zbožím. Jeho manželka se jmenovala Rózsika. Byla moc hodná. On se vlastně přiznal do toho obchodu, ale sám vlastnil nějaké pozemky. Měli jednoho syna Józsefa.

Gyula pracoval u Sándora v Budapešti. Byl ženatý, ale vzal si rozvedenou ženu, která měla jednu dceru. Takže on vlastní děti neměl. Jeho žena se jmenovala, my jsme jí říkali teta Panni. To byla zkratka nějakého jména.

László byl lékař v Budapešti. Po válce v 1956-ém roku, kdy byla ta takzvaná kontrarevoluce [4](#), odjel do Spojených Států, to už byl ženatý. Tam nejprve pracoval v nějakém ústavu pro choromyslné jako ošetřovatel, než udělal nostrifikaci. No a potom už pracoval jako lékař. Má jednu dceru Evu. Jeho manželka se, myslím, jmenuje Zsuzsanna.

Paula se volala po svatbě Fischer. Jej manžel byl Lénárd Fischer. Měli syna a dceru: Dcera Klári byla ve vysokém stádiu těhotenství, když je deportovali. Šla chudinka rovnou do plynu. Krasavice to byla, krasavice opravdu. Syna měli Tibora. On teď částečně žije v Maďarsku a částečně v Izraeli. Strýc Lénárd měl firmu, nevím, jestli neobchodoval s dřevem. Nějak jsem se o to nikdy nestarala. Já vím, že po válce [prvá světová vojna] dělal na nějakém ministerstvu v Budapešti a potom po letech se vrátil do své rodné vesnice, protože rodiče mu zemřeli a on převzal po nich obchůdek a až po několika letech se stěhovali do Miskolce.

Markétin manžel se jmenoval Viliam, ale nevím příjmení. Mně už ta jména vypadávají z paměti. Bydleli v Sajókazali [obec v Maďarsku], to byla větší vesnice, spíš obec. Taky měli řeznictví. Narodila se jim dcera Magda, která mi byla tak podobná, že si nás lidi pletli. Teta Markéta byla spolu se svou dcerou v Osvientimi a při pochodu smrti [5](#) to Markéta už nemohla vydržet. Byla strašně vysílená a upadla. Magda pořád plakala: „Maminko, prosím tě, vydrž, maminko, maminko, prosím tě, vydrž!“ Zvedala ji a zvedala. Jenomže ona už nemohla a ten SS-ák ji říkal, aby ti nebylo smutno, a zastřelil i ji.

Velice jsme s nimi [so súrodencami otca a ich rodinami] drželi vztah. Opravdu velice. Chodili k nám pravidelně na návštěvu a my k nim. Strašně jsem je měla ráda, protože mi připomínali tatínka. A my jsme byli pro ně pořád sirotci. Děti jejich milovaného bratra. Takže ten jejich vztah byl k nám velice hezký. Opravdu všechny jsem je milovala. Nemohla bych říct, kterého jsem měla radši.

Mamička měla jednoho brata a jednu sestru. Bratr žil v Bratislavě. Jmenoval se Gejza Kraus. Jeho manželka se jmenovala Friderika Hirschbeinová a měli obchod s konfekčním zbožím v Bratislavě. Narodila se jim jedna dcera, Alica. Myslím, že v 1942-ém roku je deportovali do Lublina [z územia Slovenského štátu (1939 – 1945) bolo do lublinského okresu (Lublin district), v období od 27. marca do 14. júna 1942, deportovaných 39 899 občanov židovského pôvodu – pozn. red.]. My jsme po nich pátrali, ale nic jsme nenašli. Asi je všechny postříleli.

Teta se jmenovala Berta, provdaná Deutschová. Oni žili v Prešově a tam měli Slovenku [závod bol založený v r. 1920 Jánom Országhom v Martine ako prvá slovenská pletiarska továreň a

účastinářská společnost, ktorej neskôr dali názov SLOVENKA. Po zadžení továreň odkúpila pražská Legiobanka (ktorá ju mala v správe až do znárodnenia). Národný podnik SLOVENKA so sídlom v Martine vznikol na základe dekrétu prezidenta republiky v máji 1948 (druhá etapa znárodnenia), a to so spiatočnou platnosťou od 1.1.1946. Továreň sa zaoberala čiastočne i obchodnou činnosťou – pozn. red.] jako účastníci. To byl nějaký družstevní obchod, kde se prodávalo dámské i pánské prádlo. Nějak se jim nedařilo, pak se vrátili do Rožňavy a tam žili až do války. Oni měli jednu dceru, Jolanku a syna Vojtěch, on spáchal sebevraždu z nešťastné lásky. Otrávil se s cyankáli. Bylo mu 24 let.

Teta Berta žila v Rožňave, denně jsme byli spolu, bydleli jen kousek od nás. Teta po obědě přišla a s maminkou seděly u okna a vyšívaly nebo háčkovaly. K večeru pak šla domů. Opravdu jako jedna rodina. No a strýc Gejza k nám často jezdil z Bratislavy. Měl velice rád své dvě sestry. On se mě právě ujal, když jsem začala chodit na konzervatoř. Víte, já dneska, když vidím takové ty vztahy mezi sourozenci nebo v rodině, že trebárs spolu nemluví, nebo se soudí kvůli majetku, tak já to nemůžu pochopit. Já jsem viděla z jedné i druhé strany jenom tu soudržnost a lásku. Je to pro mě opravdu cizí a nepochopitelné.

Rožňava byla malé sedmitisícové městečko [podľa sčítania ľudu roku 1921 žilo v okrese Rožňava 39,913 obyvateľov, pričom v samotnom meste Rožňava žilo 7,325 obyvateľov – pozn. red.]. Byla tam hornická kolonie, ale to asi dva kilometre od Rožňavy. No to víte, tenkrát to byl pro mě střed světa. Jako pro dítě, ale můžu vám říct, že když jsem byla v koncentráku, tak ten stesk po domově, po rodném městě, když jsem viděla kolem sebe, před svým duševním zrakem ty hory, ty lesy, tak ten stesk a bolest byly ještě horší než ten strašlivý hlad, žízeň, bití a ta těžká práce, ta neuvěřitelně těžká práce, co my ženy jsme vykonávaly. Takže jsem byla opravdu taková lokál patriotka.

Nevím vám přesně povedať, kolik Židů žilo v Rožňave, ale z ghetta nás sebrali 350 až 400 duší [1. decembra roku 1930 sa v okrese Rožňava prihlásilo k židovskej národnosti 634 obyvateľov. V samotnom meste Rožňava žilo v tom období 425 Židov – pozn. red.]. V městě byla synagoga [synagóga bola postavená v maurskom slohu, v roku 1893 – pozn. red.], dokonce velmi hezká. Ne velká, ale hezká. Kolem byla zahrada, ještě teďka vidím před sebou obrovský ořešák a pod ním lavičky. Nechodívali jsme tam často, jen na velké svátky. Nejprve tam působil jeden starý pán rabín který zemřel, tak toho si nepamatuji. Pak přišel jeho synovec Dr. Leo Singer [zahynul v roku 1944 – pozn. red.]. On měl filozofický doktorát a pak i tu teologii udělal. Byl to mladý člověk, nebyl vzhledný, ale vnitřně tak nádherný! Měl tak ohromné vědomosti! Každý měsíc uspořádal kulturní program. Protože já jsem celkem dobře recitovala, tak jsem zvykla nějakou báseň přednést. Měli jsme tam aj klavír, tak jsem aj hrála. Byl tam jeden velice nadaný malý klučina, který hrál na housle, i spolu jsme mívali nějakou tu hudební vložku. Rabín měl potom hlavní slovo. Jednou jsem ho slyšela, měl přednášku o teorii relativity od Einsteina. To byl skutečně člověk na takové výši!

Ty přednášky bývaly večer, bylo to jen pro dospělé. Pro děti jsme taky dělaly divadlo, maňásky. Ale to už bylo právě po 1939-ém roku a tehdy jsem právě začala pociťovat tu svoji náležitost se židovskou komunitou. Protože už projevy antisemitizmu byly velice, už byly silné, už jsme to cítili. Ta židovská mládež se stáhla do své ulity a tak nás to stmelilo, že jsme se scházeli jen mezi sebou. No a právě pro ty děti jsme připravovali ty loutky a dělali jsme jim to divadlo. Snažili jsme se nějakou kulturně vyžít, protože do kina jsme už nechodili. Takové ty filmy Jud Süß od Feuchtwangra natočili Němci [nemecká protižidovská propaganda – pozn. red.], tak si to dovedete představit. A pod dojmem tohoto filmu, když lidi vycházeli z kina a potkali židovského muže, tak ho zmlátili do

krve. Chtěli jsme předejít takovým těm nepříjemnostem. Scházivali jsme se téměř pravidelně buď tady, nebo tam a vždycky jsme se dokázali zabavit sami mezi sebou. Bylo nás tam dost mladých lidí. Tehdy se náš společenský život omezoval na úzký, nebo užší okruh lidí, který byli stejného ražení.

V čase mého dětstva byla židovská obec skůr neologická. Židovské obchody byly otevřeny i v sobotu. Židé se živili hlavně obchodováním, ale znala jsem aj jednoho horníka, důlního zámečníka. Kousek od nás bydlel švec. Strašně chudá rodina! Víte vždycky jsem slyšela jenom, že židé jsou bohatí. Já bych jim přála vidět tu rodinu! Bydleli v bytě jen jeden pokoj a ta kuchyňka byla tak malinkatá! Okno měla nahoře, takže, když jste šla podél baráku, tak jste se koukala dolu do té kuchyně. On si nemohl dovolit platit elektřinu, takže do noci dělal při svíčke, nebo petrolejové lampě. Já vím, že maminka vždy zabalila ty moje šaty, které už jsem nenosila, ale byly ještě v dobrém stavu a odnesla to tam. Měli dvě dcery, jedna byla se mnou stejně stará, a ještě dva kluky. Ostatné židovské rodiny tam posílali ve čtvrtek nebo v pátek mouku a máslo, aby měly aspoň na šábés. Já jsem tam jednou u nich byla na večeru, a oni měli nenamazaný chleba, každý jenom jeden krajíc a ředkve, ty černé ředkve. Každý dostal nějaký ty plátky a to byla večeře. Oni byly opravdu chudí a takových rodin tam bylo víc. Nebyli všichni boháči. Byly lidi, kteří žili naozaj velmi skromně a dělali manuálně.

V Rožňave mikve [rituálny kúpeľ] vybudovali, ale tam chodili jenom šames, šachter a kantor. Rabín, to ani nevím. Všichni jsme měli doma koupelnu, takže koupalo se doma. Ostatně vím, že pár těch pobožných lidí s té starší generace tam asi chodili. Moji rodiče tam absolutně nechodili. V životě jsem tam nebyla, ani nevím, jak to vypadá. My jsme měli ve čtvrtek po obědě jen náboženstvo a to nás rabín učil, protože v Rožňave nebyla židovská škola. Na těch pár Židů to nebylo zapotřebí.

Před válkou chodili šnórery [tzn. žebrák, jidiš termín šnoder znamená „poskytnout příspěvek“ – pozn. red.], jo pamatuji si na ně, ale skutečně nevím, jak často chodili, protože já sem se o to nestarala. Měla sem jiný svět. Jestli jsem nebyla ve škole, tak jsem byla na ulicích a hráli jsme si venku. Strašně ráda jsem se prala s kluky. Měla jsem úplně jiné starosti než pozorovat, jestli chodí šnórery. No, ale na oběd u nás vždy byl jeden bócher [student], ale já nevím, co to znamená. Víím, že mu říkali Bócher. Takový strašně chudý chlapec, který snad neměl rodiče. Chodil k nám jednou za týden a učil nás modlit se. My jsme teda tomu modlení moc nedávali, ale přece jenom pan rabín vyžadoval, aby jsme uměli číst [hebrejsky], no tak on chodil. Ale spíš kvůli tomu, že maminka mu dala večeři. Pamatuji si, že tatínek jednou šel a on neměl chudák ani zimní kabát. On chodil v zimě jenom v tom starém obleku. Tatínek říkal: „Já už se na to nemůžu koukat!“ Bylo ve městě pár dobře situovaných židovských rodin a říkal: „Hledte, vždyť je to mladý člověk, dostane tuberu!“ U nás byly zimy velice tuhé, sice krátké, ale tuhé. Podařilo se mu dát dohromady peníze. Tatínek ho sebral: „Pojď, teďka jedeme nakoupit!“ Koupil mu kompletní zimní vybavení, boty a nový oblek a kabát. Všechno a teplou šálu. On chudák plakal.

On chodil jen jednou za týden, ale bylo zvykem, že chodili, jak se říkalo „napokat enni“ [z maďarčiny doslovně „ujedať dni“]. To vzniklo tak že, chlapec, protože v Rožňave bylo gymnázium a rodiče byli chudí a nemohli si dovolit, aby ten chlapec chodil někam na obědy a nemohl být celý den len s kouskem chleba. Tak buď ta matka, nebo otec, než začal školní rok, vyhledali šest rodin, protože šest vyučovacích dnů bylo v týdnu. Takže co já si pamatuji, tak vždy jsme měli jednoho stravníka. Chodil určitý den, trebárs v pondělí, a do těch dalších rodin zas na jiný den až do konce týdne. Byli to jen židovský chlapci. Ta solidarita byla v tomto ohledu. Židovské rodiny byly solidární,

snažili se pomáhat opravdu těm, kteří to potřebovali.

To nevím, či byla všade ve městě zavedena elektřina, tekoucí voda. My jsme měli, ale to víte, byly rodiny, které si to nemohly dovolit. Svítilo se petrolejkou a koupalo se v neckách. Ty takzvané hlavní ulice a cesty byly vydlážděné, s kočičími hlavičkami. Tehdy ještě chodilo málo aut cez město. Nemám tušení, kolik lidí vlastnilo ve městě auto. Možná že ho mělo jen pár lidí, to byl velký luxus.

Každý týden v pátek a v sobotu se konaly trhy. Z venkova přijely selky a prodávaly drůbež, vejce, máslo a ovoce. Všechno. Jarmok se taky konal, ale to jen jednou za čtvrt roku. Tam se predávalo všechno, co si umíte představit. Sladkosti, oblečení, úplně všechno. Maminka chodila nakupovat každý pátek, ale většinou nám všechno dodávali. Kupovalo se to ve velikém. Každý rok jsme vařili povidla, lekvár – szilva lekvár [maďarsky: švestkový lekvár]. Takže my už jsme měli ty svoje známé na venkově a ty nám přivezli metrák švestek. Do půlnoci jsme to odpeckovávali a pak se to vařilo na dvore. Ořechy se taky koupily na pytel. Chodila maminka na trh kupovat papriky, zelené papriky. U nás bylo několik Bulharů, zahradníků [bulharské zahradníky zaujali významné postavenie v pestovaní zeleniny po celej Európe. Ich migrácia začala na prelome 18.-19. storočia. Na územie Slovenska začali prichádzať na konci 19. storočia. V nasledujúcom storočí miestne úrady zaznamenali asi v 64 usadlostiach záhradníctva, ktoré založili Bulhari. V období medzi dvoma svetovými vojnami (1935) počet bulharských záhradníctiev na území Slovenska odhadovali na 320. Najviac ich bolo v okolí Košíc a Bratislavy – pozn. red.]. Za korunu za první republiky jste dostali deset paprik. Deset halířů kus. Kilo másla, to, co ženy nosily, stálo devět korun. Byla tam i mlékárna, ale tam to bylo o něco dražší. Rybí trh tam nebyl. Ale vím, že dědeček měl rád ryby, takže maminka ich občas dělala. Ale kde ty ryby kupovala, to nevím. Ani mě to nezaujímal, bylo to na stole, tak to bylo.

Pamatuji si, že jednou byl v Rožňave ministr Dérer [6](#) z Bratislavy, on byl sociální demokrat. Bylo to veliké haló, vedli ho po hlavní ulici, po náměstí s kyticí červených karafiátů. To si z celého pamatuji, tehdy jsem byla ještě dítě. Jenom jsme ho okukovali, že jo. A když se v 1939-ém roku rozpadla republika [7](#), [8](#), [Rožňava pripadla po Prvej viedenskej arbitráži Maďarsku – pozn. red.], tehdy mně bylo jenom patnáct. Můj tatínek byl takový vlastenec maďarský, že když zazněla maďarská hymna, tak tatínek stál v pozoru a slzy mu kanuly po obličejí. Já sem nepřilnula k tomu maďarskému národu, protože já jsem se narodila v demokratickém Československu [1](#) a tam [v Maďarsku] ty kastovní rozdíly byly tak veliký. Když nějaký chudák šel do úřadu, žmolal si v ruce čepici až do té doby, až kým ho velkomožný pan úředník oslovil, že mohl jít dál a přistoupit k tomu stolu, kde on dělal. Takže tohleto mi vadilo. Anebo jednou jsem byla v Budapešti a jel okolo mě kočár, kde seděla manželka Hortyho [9](#). Kočár zastavil, někdo vystoupil a než vystoupila Hortyho manželka, tak si klekl a políbil jí ruku. No, já jsem byla úplně u vytržení, že něco takového existuje! V Československu, když jste chtěla psát prezidentovi, tak vážený pane prezidente a nic víc. Něco takového bylo pro mě nepochopitelné.

Narodila jsem se v roce 1924 v Rožňave. Od svých tří let jsem chodila do školky, do klášterní školy. Já jsem většinu času trávila venku před barákem, tam bylo hodně dětí. Auta tehdy moc nejezdila, jednou za den projelo auto a aj to pomalu. My děti jsme vždycky řádily venku. A jakmile napadl první sníh, tak už jsme se sáňkovaly a chodily bruslit. Až do té doby, kým tatínek žil [zomrel v roku 1932]. To dětství bylo opravdu hezké. Moc těžce jsem nesla jeho ztrátu, i když jsem ještě byla dítě. Tak si ho pamatuji, on mě měl tak strašně rád, tak jsem ho milovala. Bratr byl o čtyři roky starší a

když jsem se narodila, tatínek byl zklamaný. On chtěl zase syna. Takže jeho vztah byl ke mně ze začátku dost vlažný. A potom já vím, že když tatínek seděl, tak moje místo bylo na jeho klíně. A když tety přijely z Maďarska na návštěvu a říkali mu: „Ty, nepřeháníš to trochu s tou láskou k tomu dítěti?“ A tatínek říkal: „Půlka mého srdce je to dítě!“

Tatínek zemřel, když mně bylo osm a bratr měl dvanáct. Maminka se pak za dva nebo tři roky provdala. Na to nerada vzpomínám. Bylo to velice nešťastné manželství, a jestli jsem někoho z hloubky srdce nenáviděla, tak to byl můj otčím. Oba dva s bratrem jsme ho nenáviděli! On nás neměl rád. Chtěl mít své vlastně dítě a maminka nechtěla. Bála se, že by se to odráželo na jeho chování vůči nám, ačkoli to jeho chování bylo... Otčím se jmenoval Alexander Eichnel, no a maminka si pak vzala jeho jméno. Nikdy jsme ho nepovažovali za otce. Měli jsme k němu opravdu odstup. Nedokázala jsem mu říct tati, nebo něco takového. Vyhýbala jsem se nějakému důvěrnějšímu oslovení. On byl vyučený klempíř. Ze začátku jsme žili z toho malého kapitálu, co jsme dostali za ty lesy [predali lesy v okolí Rožňavy, ktoré boli vo vlastníctve ich otca Jenő Rotha – pozn. red.]. To víte ono zas toho tolik nebylo. Sice nám tatínkův bratr [Sándor Roth] pomáhal. Tam ty sourozenecké vztahy byly krásné, opravdu. Dýchali ty sourozenci opravdu jeden pro druhého. A ten strýc byl velice dobře situovaný. V Budapešti měl velkoobchod s galantérií a koženým zbožím. Já vím, že na jar přišel od něho balík, kde byly látky na kostým, kabát a peníze na boty. On nás oblíkal. On říkal: „Já nechci, aby někdo řekl, že pracuje na děti mého bratra.“

Tenkrát bylo pět obecných tříd a tři měšťanky [3](#). Do obecné školy jsem chodila do kláštera. Ihned potom, jak jsem ukončila měšťanku, jsem jela do Bratislavy a přijali mě do druhého ročníku na konzervatoř. Zřejmě nějaké to nadání jsem musela mít, když s takového malého města a hned mně přijali. Má učitelka byla taky absolventka konzervatoře. Jmenovala se Boriška Falvy a provdala se za jednoho právníka Gotthilfa, myslím. Mě nemohli dostat od klavíru, mě tahali od klavíru, tak sem ho měla ráda. Beethovena jsem strašně milovala. Měla jsem ráda taky Mozarta. Zajímavé je, že jsem nemohla jako mladá dívka přijít na chuť Chopinovi. On je hodně citový a teprve jako mladá žena jsem chápala jeho hudbu a velice jsem si ho zamilovala.

V Bratislavě jsem začala chodit na konzervatoř a to jsem pak musela domů. Lebo konce roku 1938 Rožňavu anektovalo Maďarsko [8](#). Takže moje hudební kariéra tím skončila. Říkali, že jednou budu zářivou hvězdou na hudebním nebi. Zlaté oči, které mě tam viděly. Já jsem ale soukromě v Miskolci absolvovala hodiny u profesora Hollósyho. No hodiny, jednou za měsíc, ale říkal ano, postupujete do dalšího ročníku. Už jsem chtěla do hudební akademie, která měla sedm let.

Po válce jsem chtěla dokončit konzervatoř, proto jsem jela do Prahy. Po ukončení třetího ročníku na konzervatoři jsem mohla dostat státnici, oprávnění, abych mohla vyučovat. Jenže já jsem uměla celou konzervatoř, i když jsem na to neměla papíry. Chtěla jsem vlastně dokončit celou to sedmiletou akademii, abych měla kvalifikaci, lebo já jsem nebyla vyučená, ani dostudovaná, nic. No ale seznámila sem se se svým mužem, bylo to šestnáctého augusta a druhý den mě požádal o ruku. 31. jsme měli svatbu v 1945-ém roku. Pak uplynulo několik let, než jsem si sedla ke klavíru.

Já jsem doma moc pobožnosti nepobrala, protože moji rodiče dodržovali sice svátky, ale spíš z úcty k rodičům a tradicím, než z nějakého náboženského přesvědčení. Nehledě k tomu, že já jsem chodila do katolicky klášterní školy a neměla jsem jedinou židovskou kamarádku. Moje kamarádky byly z řad mých spolužaček. Jednou byla u mě jedna dívenka [študentka, ktorá robila s pani interview – pozn. red.], a pořád se mě vyptávala, jak vnímám svou židovskou identitu. No ono to je

strašně těžké, protože já sem žila vyloženě v křesťanském prostředí, už samotná ta škola, kde jsem chodila od tří let, i do školky. Moji rodiče měli hodně křesťanských přátel, možná ich bylo víc, než z těch židovských rodin. My jsme byli velice asimilovaní. Židovství jsem vnímala čistě jako náboženství. Když moje spolužačky měly katechizmus, tak já jsem měla volno. A zase když já jsem měla hodiny náboženství, tak ony měly volno. Len v tom jsem spatřovala rozdíl, nikde jinde. Pro mě židovství nebylo ani národnost, ani rasa. S tím jsem přišla do styku, až když bohužel nastala ta smutná doba, ale jinak, jsem nerobila rozdíl. Jeden byl protestant, katolík a já jsem byla izraelitského vyznání. Takže to pro mě znamenalo celé toto židovství. Situace se změnila po 1939 roku, když se rozpadla republika, a nás anektovalo Maďarsko [8](#). Tam už byly ty omezující protizidovské zákony [10](#).

Rodiče chodili do synagogy jenom o svátcích. Pokud dědeček žil [Jakub Kraus, umrel v roku 1937], tak byli trošičku pobožnější, že jo. Na pásach se vyměnilo aj nádobí a tak dále. A potom, když už dědeček zemřel, tak už se to nebralo tak přísně. Aj jsme uklízeli před pásachem, ale jen normální jarní úklid. Já jsem rozhodne jedla kvašený chléb. Kupoval se maces, predsa len tradice jsou tradice. Měli jsme doma aj stromeček. Jo chanuka, to jsme taky drželi. Pak přišli Vánoce a měli jsme stromeček a dárky. Rodiče byli dost vlažní ale byli věřící.

Pokud dědeček žil tak jsme měli košer, ale potom už ne. U nás se většinou jedla drůbež a krmily se husy kvůli sádlu. Husy a drůbež a občas nějaké hovězí maso. Vepřové ne, ale já když jsem šla někam na výlet, tak mi maminka udělala řízky z vepřového masa, ale jinak doma... asi o to moc nestáli, to spíš drůbež. Na Jom kipur maminka držela půst, ale my jsme nemuseli.

Měla jsem jednoho brata, byl o čtyři roky starší než já. Jmenoval se Ladislav Roth. Mezi námi byl krásný vztah. Když jsem byla menší, tak pochopitelně on byl ten velký, a já sem byla ta malá. Když už jsem měla patnáct, šestnáct let, tak opravdu jsme se měli moc rádi. To jednou ředitel gymnázia říkal bratrovi: „Prosím tě, ty chodíš se svou sestrou, jako kdyby jste byli milenecký pár!“ Protože my jsme chodili tak, že on mě vždy vzal okol ramen nebo podpaždí, takže my skutečně... jak to vypadá! Bratr říkal: „Pane řediteli, je to moje sestra, kterou mám opravdu velmi rád! Mám jenom ji!“ To už byla maminka po druhé vdaná a náš vztah vůči otčímovi byl velice špatný, takže my jsme tak lpěli na sobě. A když nás viděl nezasevěčený, tak si mysleli opravdu, že jsme milenci a ne sourozenci. Bratr nechodil do klášterní školy, protože v Rožňave byla i státní škola. On chodil tam, pět tříd a potom šel na gymnázium a v Rožňave maturoval.

Bratr měl bar micve, to už náš tatínek nežil. Víím, že to bylo velice dojemné. V sobotu odpoledne byli pozváni dospělí, náš rabín, to ještě byl ten starý pán rabín. Byla ryba, barches a já nevím co. Různé takové sladkosti, které se dělali tak, aby se masné a mléčné nemíchalo [11](#), tak, aby to bylo v pořádku. No a potom v neděli odpoledne přišla mládež, bratrovi kamarádi a mé kamarádky.

Před válkou jsem měla snoubenca, byl to spolužák mého bratra, spolu chodili na gymnázium. A v takovém malém městě jsme se znali všichni. Měli jsme stejné příjmení. I když žádný příbuzenský vztah mezi námi nebyl. Jmenoval se Tibor Roth. Měla jsem velmi šťastné manželství a měla jsem svého muže opravdu ráda, bylo to obapolné, ale takovou lásku, jakou jsem cítila k Tiborovi, tak takovou prožijete jenom jednou za život. Byl jediným synem dobře situovaných rodičů. Jeho otec byl ředitelem v Rožňave takové menší továrny na likéry. Byl i akcionářem. Měli jenom jediného syna. Tibor byl levicově orientovaný, ale nebyl členem nějaké té komunistické mládeže, ale vyloženě tíhl k levici.

Za války

Počas války byl Tibor v ghettu v Budapešti. Tam nějakým způsobem, to už nevím jak, mně to potom napsala jeho teta, která žila v Budapešti, se dostal do Strany Šípových křížů [12](#), to byla maďarská fašistická strana - nyilas keresztesek. Věděl dobře, kdy a kde budou razie a kdy a koho budou zatýkat a on ty lidi anonymně předem upozornil, varoval. Začalo to být ale podezřelé, že když šli pro toho člověka, tak ho nikdy doma nenašli. Začali ho sledovat, a on už věděl, že je zle. To už bylo v únoru v 1945-ém roce. Ke svým příbuzným nechtěl, protože by ho především hledali tam a nechtěl, aby příbuzní měli potíže. Ukryl se pod jedním mostem v Budapešti. Dovedete si to představit, že v zimě v únoru tam dostal těžký zápal plic. Rusové už kolem 10 února osvobodili Budapešť [2. a 3. ukrajinský front dokončil oslobodenie Budapešti 13.2.1945 – pozn. red.]. On ještě z posledních sil vyšplhal na břeh, a tam se složil. Lidi ho naložili na nějakou káru a odvezli ho do nemocnice. Pár dní ještě žil, ale nemohli ho zachránit. Já jsem potom z domova napsala, měla jsem adresu jeho příbuzných, protože já jsem mu tam posílala dopisy. A ta jeho teta mi napsala, co se mu vlastně stalo, no byla to pro mě rána.

V březnu celé Maďarsko obsadili Němci [13](#). Do ghetta jsme šli v dubnu nebo začátkem května. Ghetto bylo v Rožňave. Vyprázdnili tři nebo čtyři domy, které byly vedle sebe, a tam jsme byli. Já jsem chodila do práce do cihelny, tam to byla strašně těžká práce. Chodila jsem tam, abych se dostal z toho místa [ghetta]. Všechno mě tam dusilo. Chtěla jsem se dostat mezi lidi, vidět ulice a vidět lidi. A no a potom šestého, začátkem června, júna nás viezli z ghett do Diósgyőr-u, vedle Miskolce, tam jsme byli dva dny v cihelně. A pak do Osvientimi. Cesta trvala týden a dojeli jsme. V Osvientim každá hodina, každá minuta měla šedesát vteřin hrůzy. Bratr byl tehdy už v pracovním táboře. Bohužel nepřežil válku.

Do Osvientimi jsme dojeli třináctého června. Já doprava a maminka doleva. Tehdy jsem nevěděla, co to znamená. Byli jsme bez vody, v jednom vagóne nás bylo asi devadesát a dali nám jeden kbelík vody. Měli jsme s sebou jídlo, ale vůbec jsme nejedli. Nemohli jsme polykat, jak jsme měli sucho v ústech. Takže všechno to, co jsme měli s sebou, zůstalo tam. Byla jsem jako oblbnutá, nevěděla jsem, kde jsem, co se děje, jenom jsem slyšela, jak řvou. Byla jsem úplně mimo. Slyšela jsem, jak řvou: „Alles, raus! Alles, raus!“ [nemecky: Každý von!]. A všechno nechat ve vlaku, veškeré batohy, jenom vystupovat ve dvou. Vzala jsem maminku podpaží a šly jsme. Já jsem jen automaticky zvedala nohy, protože cesta trvala týden. Přes den jsme stáli a bylo horko. Strašné, bez vody a devadesát lidí v jednom vagone. Zamřížované okénko. Vůbec jsem nevěděla, kde jsem a co se se mnou děje. Mamince se zachvěla ruka a říká: „Můj ty Bože, tam rozdělují!“ Ona si všimla, že tam stál doktor, doktor teda, který taky složil hypokratovu přísahu, a z jedné i druhé strany SS-mani a SS-ačky... Maminka si všimla, já jsem je teda ani neviděla, že na pravé straně stojí mladé ženy a starší lidi šli doleva. Maminka nebyla stará, měla čtyřicet osm, ale měla úplně bílé vlasy. Ona se mě pustila a tak nenápadně mě postrčila. Říkala: „Jdi tam, tam jsou mladý!“ Já jsem ještě stihla políbit jí ruku a řekla jsem jí: „Maminko moje, buď silná!“ To všechno jako ve snu, stála jsem tam a uvědomila jsem si, že nedržím maminku za ruku. Tak bezradně jsem tam chvíli stála a chtěla jsem udělat krok doleva. Jeden SS-ák ke mně přiskočil, měla sem na sebe kostým a chytil mě za límec toho kabátku a hodil mě tam. Tím mi vlastně zachránil život. Já jsem pak šla do tábora.

Nevěděla jsem, co se vlastně dělo. Ptali jsme se pak blokové, kde jsou mladé ženy, kde jsou děti, ty nádherné krásné děti. Takové hezké, u nás v Rožňave bylo několik takových krásných mladých žen! Tak vyhybavě nám říkaly ty blokové, to byly děvčata, které tam byly od 1942 –ho roku, oni

jsou v H lágru, tam mají lehčí práci, tam děti dostávají mléko a lepší stravu než tady. Nedělejte si starosti! Já jsem pořád plakala, a moje přítelkyně se už na mně zlobily, říkaly: „Vždyť my jsme ve stejné situaci jako ty! Nech už toho pláče, vždyť si vypláčeš oči!“ Já jsem říkala: „Já nepláču, že mám žízeň, hlad nebo spím na holé zemi a místo polštáře mám ty svý baganče, ve kterých jsem jela, ale protože mám takový zlý pocit, že mamince se něco stalo!“ Asi po dvou měsících jsem tam uviděla svou bývalou přítelkyni z dětství. Editu Langovú. Oni pocházeli ze Spišské Nové Vsi a měli slovenské státní občanství, takže když přišli Maďaři [8](#), tak je vystěhovali, ale Slovensko [7](#) je nechtělo. Oni žili, nevím kolik týdnů, říkalo se tomu „senki földje“ [maďarsky: zem nikoho], mezi Slovenskem a Maďarskem. Známy jim tam nosili jídlo, aby to nějak přežili. Pak se nad nimi Slovenská vláda slitovala a přijala je. No a v roce 1942 šli do Osvientimi. Takže Editu jsem tam viděla, ona byla už tehdy bloková, ale v jiné části tábora. Já jsem k ní přijela, ale ona mě nepoznala ostráhanou a v těch hrozných hadrech. Moje první otázka byla: „Edita, prosím tě, řekni mi, co je to ten H láger?“ H, himmel láger [nebeský láger], [pani Brodská zodvihla po vyslovení těchto slov rukou k nebu – B.P.] a tam jsou naše matky a děti. Říká: „Ty jsi to nevěděla, co sis myslela?!“ Takže, tak jsem se to dozvěděla: Proto ten věčný pláč a ta věčná bolest! Cítila jsem, že maminka musela zemřít takovou hroznou smrtí!

Z Osvientimi nás ke konci října [1944] deportovali dál. V lágru jsme pořád utíkali a schovávali se, jak jsme věděli, že bude selekce. Poschovávali jsme se, kde se dalo. Trebárs do jiného bloku se nám podařilo schovat. Starší vězenkyně, no ta děvčata, co tam byla od dvaadvacátého roku říkaly, že z Osvientimi vede ven jenom jedna cesta, komínem. Žádná jiná cesta ven nevede! Tak ony to říkaly. Já nevím, v co jsme doufaly, jenomže koncem října celou tu část tábora, kde jsme byly, začali deportovat. My jsme byli poslední blok a už nebylo kam utíkat, kam se schovat. Odpochovaly jsme a zastavily se v Březinkách před plynovou komorou. Ono to tak nevypadalo, to byla těžká železná vrata a nad tím tráva, jenže my jsme věděly, co to je. To byla nejdelší noc v mém životě. Jak dlouho jsme tam stály, to nevím. Mně bylo dvacet, dvacet a půl a ptala jsem se, komu co jsem provedla, že ve svých dvaceti letech musím zemřít takovou hroznou smrtí a přitom tak strašně se mi chce žít! Objaly jsme se a políbily. Slíbily jsme si, že se budeme držet za ruce, pokud ještě budeme dýchat, aby jsme nebyly počas smrti tak samy. Nevím teda kolik hodin jsme tam mohly stát, když přijel na kolaje jeden SS-ák a řval: „Aless zurück!“ [Všetci spát!]. Tak jsme se otočily a šly jsme. Osvientim měl obrovskou rozlohu, nevím kde, kam nás vedli. Zavelili svlíkat se, selekce. Já jsem měla už tenkrát brýle, ne silné, slabé asi jeden a půl dioptrií. Jedna ta dívenka, která už tam byla delší dobu, mě viděla a říkala schovej si ty brýle. Držela jsem v ruce chleba, to co jsme dostaly na večeři, čtvrtku chleba. Vydlabala jsem tam díru a do toho jsem zastrčila ty brýle a nesla jsem ten chleba. Prošla jsem selekcí.

V noci jsme byly v jedné místnosti, já nevím tedy, co to bylo za místnost, ale běhaly tam myši jako na promenádě. Sedla jsem si a najednou jsem cítila, že se na mě něco dívá. Byla to krysa. Já jsem zařvala a vyskočila jsem! Opřela jsem se jenom o stěnu a tak jsem spala. Bylo nás víc, takže opíraly jsme se, držely, aby neupadla žádná. Ráno nás vyhnali a celý den až do setmění jsme stály venku. No a to už bylo v říjnu, to víte žádné teplo. Oblíkali nás tedy! Já jsem dostala organtýnovou noční košili, až na paty. Dámské bombardáky, které mi byly až sem [po kolená], ale to mně nevadilo, aspoň mi to chránilo kolena. Šaty jsem dostala po nějakém dítěti, tie praskaly ve švech a nějaký chlapecký kabát. Boty mi sebrali, protože já jsem měla ještě svoje, z domova. Byly to takové pevné boty. No místo nich sem dostala na takovém vysokém podpatku plesové černé hedvábné boty. To už jsem stála venku, tři nebo čtyři dni. Tak já jsem se venku zula. Dostali jsme aj ponožky, jednu

šedou a jednu fialovou. Ani v cirkusu bychom neobstály, takhle oblečený. Čtvrtý den ráno nás burcovali a pěšky jsme se dali na pochod.

Ty starší vězenkyně říkaly, že jsou různé transporty, hodinové, dvoudenní. Několika hodinové byly, také že lidi naloží a obíhají Osvientim kolem dokola, ale konečná stanice je u plynové komory. Daly jsme se na pochod a viděly jsme z dálky světla a pak že rozdávali balíčky. Skutečně stála tam SS-ačka a dvě alebo tři heftlingy, děvčata a každá z nás dostala balíček. Dostaly jsme půlku chleba, kolečko salámu a kousek margarínu. Teprve, když jsme nastoupily do vlaku, a byl to civilní vlak, a uviděla jsem venku první civilní dům a svítilo se tam a bylo vidět do pokoje a v okně byla klec s vtáčkem, tak teprve teď jsme věřily, že Osvientim máme za sebou. Že přece jenom jsme se dostaly ven z toho pekla.

Oslobodili nás při pochodu smrti [14](#). Bylo nás šedesát děvčat. Po válce jsem se vrátila domů a bohužel nikoho jsem z rodiny nenašla. Nebyla jsem doma dlouho, asi šest neděl. Chtěla jsem dokončit konzervatoř. Odjela sem do Prahy a první den jsem se seznámila s manželem. Za čtrnáct dní jsem byla vdaná. A tak skončila moje celá hudební kariéra.

Po válce

Můj manžel se jmenoval Ondřej Brodský. Byl taky Žid, ale vůbec nic mu to neříkalo. Narodil se 17. října 1911. Mezi námi bylo dvanáct a půl, třináct let rozdílu. Já sem to chtěla záměrně. Nechtěla jsem nijakého nevyblázněného mladého kluka, který by lítal po zábavách. Já jsem se z toho všeho nemohla psychicky vzpamatovat. Potřebovala jsem muže, který by mi byl oporou po všech stránkách, který by mi byl matkou, otcem, bratrem, manželem a vším. Tohle všechno jsem mohla dosáhnout jen u muže zralejšího. Manželovi bylo 33 a byl zahraničním vojákem.

Můj manžel byl před válkou technickým vedoucím v Žiline v družstve, kde se vyráběly lihoviny, koňaky a já nevím, co všechno. Byl tam až do té doby, kdy to všechno začalo. Manžel emigroval v 1939-ém roce po rozpadu republiky [1](#). Emigroval do Polska. Můj manžel byl sociální demokrat, takže on byl vedený jako politický emigrant. A pak, když vypukla válka, tak šli dál. Tam byla velická skupina chlapců z Československa. A přihlásili se do armády, když se tvořila první brigáda, to byla len brigáda československá. No a celou válku prodělal jako voják, až do konce.

Po válce mu nabízeli továrnu a nevím, co všechno, jako zahraničnímu vojákovi, byl tolikrát vyznamenán. Dostal i válečný kříž [Československý válečný kříž 1939 byl zřízen Na památku boje za osvobození republiky Československé z nepřátelského obsazení jako viditelné vyznamenání československým občanům ve vlasti, jednotkám a příslušníkům československé armády v zahraničí, jakož i jednotkám a příslušníkům spojeneckých armád, kteří se zúčastnili boje, vzplanuvšího v r. 1939, a prokázali v něm vynikající a úspěšný čin výkonný nebo velitelský, při němž byli osobně vystaveni nebezpečí života nebo život obětovali – pozn. red.], to bylo nejvyšší vyznamenání v tehdejší době. Můj muž říkal, že nebude žádný pan továrník, ale že chce dělat. Nejprv pracoval u vojenské správy jako bytový referent, úředník. Můj muž byl tehdy už v důchodu, ale protože jeho zdravotní stav byl špatný, tak byl superarbitrován. Po návratě byl asi rok a půl v armádě. Byl vedený jako vojenský invalidní důchodce.

Bohužel už je tomu třicet let, co zemřel můj manžel. Bylo to v sedmdesátém šestém. Měl občanský pohřeb, v krematoriu. Měl vojenský pohřeb v Karlových Varech. K jeho urně jsem chodila dvakrát, třikrát za týden. A když jsem na tom byla zdravotně špatně a nemohla jsem tam chodit a tenkrát

tam autobus nejezdil, musela jsem pěšky do kopce, tak jsme odvezli urnu. Máme chatu na krásném místě a můj muž to místo miloval. Děti tam uložili jeho urnu velice pietně. Stále s kytičkou a se svíčkou.

Pokud byl manžel v armádě, tak jsme bydleli v Praze. Když šel do civilu, tak jsme se stěhovali do Varů [Karlovy Vary], takže od 1946 –ho roku bydlíme ve Varech. Nejdřív jsme bydleli jinde, to byl vlastně vojenský byt, a když manžel šel do civilu, tak jsme se přestěhovali. Měli jsme byt druhé kategorie s lokálním topením, byl třípokojevý. Když jsem ovdověla, tak jsem se přestěhovala sem, kde žiji. Babička Blauová [bývalá svatka pani Brodské] ovdověla půl roku přede mnou. V tomhle bytě bydlela Eva [dcéra pani Brodské] s rodinou. No a oni se stěhovali do mého bytu, toho třípokojevého. No a my s babičkou jsme se stěhovaly sem. To ještě naše děti byly manželé.

Pracovala jsem jako účetní, účtárna je ta nejhynusnější práce, jaká existuje. Já jsem se zařekla, když jsem šla do důchodu. Měla jsem dva zaměstnavatele, Pozemní stavby a Zemědělské stavební závody. Byla to také stavební firma. Tam jsem pracovala celou tu dobu, když jsem byla zaměstnaná. Nemusela jsem dělat rekvalifikačný kurz, sice oni to po mně vyžadovali, chtěli abych si zvýšila kvalifikaci, protože konzervatoř nemá nic společného s účetnictvím. Já jsem říkala, že klidně půjdu dělat na stavbu skladnici, ale že mě do školy nikdo nedostane. „Mít doma nemocného manžela a dvě děti, vždyť za rok byste mě pohřbili. Jak si to představujete?“ Říkal mi potom ekonom: „My to tolerujeme, je to v pořádku, ale aby to bylo postiženo nějakým způsobem, tak vám snížíme plat o deset korun!“ To bylo takové symbolické snížení platu. Vynahradili mi to pak jinak, těch deset korun.

Já jsem neměla vela volného času, protože sem dělala ve finanční účtárně a týdně jsem měla uzávěrku a tehdy jsem jezdila domů v noci posledním autobusem. Moc času jsem neměla. Soboty a neděle jsme byly s děvčatama venku na chatě.

Narodili se nám dvě dcery. Ta starší se jmenuje Eva. Narodila se 5. 12. 1949. Mladší se jmenuje Silvia a narodila se 30. 12. 1951. Obě jsou prosincové, přesně dva roky rozdíl. Když byla děvčata malá, Eva strašně využívala Silvii, protože Silva je taková dobrá, dá se namazat na chleba. Eva té její dobroty opravdu šeredně zneužívala. Pak když vyrostly a Eva dostala rozum, tak si uvědomila, že tu sestru má i na něco jiného, ne jenom na to, aby jí vyčistila boty.

Eva se vyučila zlatnicí, ale teď tam už dávno nepracuje. Udělala kurz a má salón psí krásy. Stříhá a upravuje pejsky. Silvia absolvovala střední pedagogickou školu a působí jako vychovatelka. Nejdřív učila na zvláštní škole. Pak na vlastní žádost přešla na ten internát pedagogické školy. Mají krásný internát.

Obě mé dcery žijí v Karlových Varech. Eva se vdávala brzo, bylo jí dvacet. Vzala si syna babičky Blauové, mé spolubydlící. Ale ich manželství nevydrželo a rozvedli se. Eva se pak asi před osmnácti lety znovu provdala. Její druhý manžel se jmenuje Karel, pochází z Prahy. Silva se taky brzo vdávala. Ze svým manželem se seznámila na maturitním plesu. Když se připravovali na maturitní ples, na slavnostní polonézu a protože pedagogická škola je vyloženě dívčí škola, snad tam měli jen jednoho chlapce. Tady v Karlových Varech byla část vojska, takže velitel zapůjčil čtyřicet vojáků na ten maturitní ples. A tak se Silva seznámila s Honzou. On už se domů ani nevrátil. Pochází z Ostravy. Honza se jmenuje po nás, protože on se jmenoval Zmija. No a on chudák měl ve škole tolik problémů a říkal, že nechce, aby jeho děti zkusili ve škole to, co zkusil on. Takže on se jmenuje po nás, Brodský.

Eva má dva syny, aj Silva má dva syny. Eviny nejstarší syn je Tomáš, je mu tridsaťpäť let. Druhý syn se jmenuje Peter a je mu triatriceť let. Tomáš je vyučený výtahár, ale on potom urobil nějaký kurz, takže provádí i různé kontroly. Ale pracuje i manuálně. Peter se vyučil kuchařem, ale má obchod s nábytkem. Obaja sú už ženatý. Tomáš má dvě děti a Peter vyženil jednoho syna a malý Adámek je ich, tomu je rok a půl. Silva má taky dvou chlapcov. Starší je Jan, tomu je jednaatřicet, a mladší je Ondra, tomu je čtyřiadvacet, bude mu dvadsaťpäť. Jan je také vyučený výtahár, ale taky udělal nějaký kurz, jako Tomáš. No a Ondra je automechanik.

K Izraeli mám velice kladný vztah. Minule jsem poslouchala, bylo to velice hezký, ten Břetislav Olšer [nar. 1947], publicista, novinář, fotograf a cestovatel. Fotoreportér, Moravák, vždy v osm hodin na Praze dva je pořad Host do domu. Trvá to asi třičtvrtě hodiny. Věděla jsem, že bude řeč o Izraeli, tak jsem si to poslechla. On byl od 1996-ho roku venku šest nebo sedmkrát. Už vydal čtyři knihy s touto tematikou [pr. Přežili šest válek, ...a Bůh osiřel, Krev pod obojí – pozn. red.]. Mimojiné, on není Žid, takže nelze ho obviňovat ze zaujatosti. Říkal, že se vyčítalo Židům, že jen obchodují. No ale co měli dělat? Oni v zemědělství dělat nesměli, nedostávali půdu. Takže směli jenom v ghettu obchodovat a studovat. Takže to šlo potom z jedné generace na druhou, takhle to pokračovalo, až kým syn císařovny Marie Terézie, Josef II nevydal toleranční patent [15](#). Takže to, že Židé jenom obchodovali, nebylo jen jejich vina, ale ty velice tvrdé zákony a okolnosti jich k tomu donutily. On tam vždycky pobudne delší dobu. Opravdu mě to potěšilo, říkám vám, nejsem šovinistka, když říkal nezaujatý člověk, že nemůže pochopit ty Araby. V Izraeli žije celkem šest miliónů lidí a z toho je jeden milión Arabů [štatistiky z roku 2005 uvádzejú, že v Izraeli žije 6,9 milióna obyvatel'ov. Najpočetnejšiu skupinu tvoria Židia: 5,260,000 a Arabi: 1,350,000 – pozn. red.]. Jejich životní úroveň se nedá srovnat se životnou úrovní těch Arabů, kteří žijí v okolních státech. Mají veškeré výhody, mohou študovat a mají i tu výhodu, že nejdou na vojnu a nehrozí jim nebezpečí, že je postřílejí. Říkal, že Izrael patří k zemím, kde je nejvyšší úroveň, co se týče kultury a životního standardu. Od nezaujatého člověka jsem to slyšela velice ráda.

Izrael existoval i předtím. Izrael nepřestal existovat, když ve sedmdesátém roku [70 n.l. zničení jeruzalémského chrámu Římany – pozn. red.] si podrobili Izrael a zničil Jeruzalém a chrám. Tehdy hodně židů odvěkli do otroctví. Hodně židů se odstěhovalo potom do různých států, ale hodně židů tam i zůstalo a ti nadále udržovali svou národní kulturu a náboženství. Izrael jako takový nepřestal existovat, to se teprve novodobý Izrael vytvořil v tom 1948-ém roce.

V Rožňave židovské obyvatelstvo bylo hodně asimilované. Já dodnes skutečně nevím, co vlastně jsem. Já žiju v takovém vakuu. A pokud na dotaznících by se dalo napsat národnost lidská, nebo člověčí, tak já bych určitě napsala národnost člověk. Já se cítím být člověkem. Já neříkám, že sem kosmopolita, ale já miluji tuto zemi, lebo tu žiji. Já miluji svoje rodné město, svůj rodný kraj a nevím, jestli bych si zvykla někde jinde, ale v žádném případě nejsem nacionalisticky, alebo šovinisticky založená, ale v žádném směru. Ani co se týče židovstva, ale ani co se týče tej druhej strany.

Glosář:

1 První československá republika (1918-1938)

byla založena po rozpadu rakousko-uherské monarchie po první světové válce. Spojení českých zemí a Slovenska bylo oficiálně vyhlášeno v Praze roku 1918 a formálně uznáno smlouvou ze St.

Germain roku 1919. Podkarpatská Rus byla připojena smlouvou z Trianonu roku 1920. Ústava z roku 1920 ustanovila poměrně centralizovaný stát a příliš neřešila problém národnostních menšin. To se však promítlo do vnitřního politického života, kterému naopak dominoval neustálý odpor národnostních menšin proti československé vládě.

2 Němcová, Božena (1820-1862)

narodila se ve Vídni jako Barbora Panklová do rodiny Johanna Pankla, šlechtického kočího. 1837 se provdala za finančního úředníka Josefa Němce. Přispívala do různých časopisů. Inspirovala se tradičními lidovým vyprávěním a napsala sedm sbírek lidových příběhů a legend. Mezi její nejznámější romány patří: Divá Bára, Pohorská vesnice, Karla, Pan učitel, V zámku a podzámčí a neznámější Babička.

3 Školy v Československu

V 18. století začal stát zasahovat do vývoje škol a povinná školní docházka byla původně stanovena na šest let. Roku 1877 vydala císařovna Marie Terezie dekret, kterým reformovala vzdělání na všech úrovních. Rovněž byly reformovány školy, které již mohly být i sekulární. Za první československé republiky byla povinná školní docházka prodloužena na osm let.

4 1956

23. října 1956 začala v Maďarsku revoluce proti komunistickému režimu. Revoluce začala demonstracemi studentů a pracujících v Budapešti a zničením Stalinovy obrovské sochy. Předsedou vlády byl jmenován umírněný komunistický představitel Imre Nagy, který slíbil reformy a demokratizaci. SSSR stáhl svá vojska umístěná v Maďarsku již od konce 2. světové války. Po prohlášení Nagyho, že Maďarsko vystoupí z Varšavského paktu a bude uskutečňovat politiku neutrality, se sovětská vojska do Maďarska vrátila a ukončila 4. listopadu povstání. Následovaly masové represe a zatýkání. Přibližně 200,000 Maďarů uprchlo ze země. Nagy a někteří jeho stoupenci byli popraveni. Do roku 1989 a pádu komunistického režimu byla revoluce z roku 1956 oficiálně považována za kontra-revoluci.

5 Pochod smrti

Němci se ze strachu z postupujících spojeneckých armád snažili zbavit důkazů v podobě koncentračních táborů. Proto ničili veškeré zařízení koncentračních táborů, které opouštěli. Vězni byli nuceni bez ohledu na věk a pohlaví nastoupit na mnohakilometrové pochody bez jídla a odpočinku na přespání. Tyto pochody obvykle neměly žádný konkrétní cíl.

6 Dérer, Ivan (1884-1973)

slovenský právník a sociálně demokratický politik, spoluautor Martinské deklarace, v letech 1918-39 člen národního shromáždění, 1920 ministr pro správu Slovenska, 1920-21 a 1926 ministr pro sjednocení zákonů, 1929-34 ministr školství a národní osvěty, 1934-39 ministrem spravedlnosti, 1926-38 předseda provinční komise Sociálně-demokratické strany na Slovensku. Dérer byl výrazným obhájcem Československa. Během 2. světové války se aktivně účastnil protifašistického odporu v českých zemích, 1944-45 byl vězněn, 1946-48 byl předsedou nejvyššího soudu. 1968

vystupoval proti federalizaci Československa.

7 Slovenský stát (1939-1945)

Československo založené po rozpadu Rakousko-Uherska existovalo v této podobě do Mnichovské dohody z roku 1938. 6. října 1938 se Slovensko stalo autonomní republikou s Jozefem Tisem jako předsedou vlády. V důsledku slovenských snah o získání nezávislosti pražská vláda zavedla vojenské právo, Tisa sesadila na začátku března 1939 z jeho postu a nahradila ho Karolem Sidorem. Slovenské osobnosti obrátily na Hitlera, který toho využil jako záminky k přetvoření Čech, Moravy a Slezska v německý protektorát. 14. března 1939 slovenský zákonodárný orgán vyhlásil nezávislost Slovenska, která byla ve skutečnosti jen nominální, neboť Slovensko bylo výrazně kontrolováno nacistickým Německem.

8 První vídeňská arbitráž

2. listopadu 1938 německo-italská mezinárodní komise donutila Československo postoupit Maďarsku značnou část území na jihu Slovenska a Podkarpatské Rusi, které bylo převážně osídleno Maďary. Jednalo se o města Košice, Komárno, Nové Zámky, Užhorod a Mukačevo. Maďarsko získalo území o rozloze 11.927 km² a asi 1.6 milionu obyvatel.

9 Horthy, Miklos (1868-1957)

regent Maďarska v letech 1920-44. Opíral se konzervativce, velké vlastníky půdy a křesťanskou střední třídu. Stál v čele pravicového režimu v meziválečném období. V zahraniční politice usiloval o revizi Trianonské smlouvy, kvůli které Maďarsko ztratilo po 1. světové válce třetinu svého území. Po německé okupaci Maďarska v březnu 1944 byl Horthy donucen jmenovat předsedou vlády bývalého velvyslance v Berlíně, který organizoval deportace maďarských Židů. 15. března 1944 Horthy oznámil, že požádá spojence o dočasné příměří. Vůdce extrémně pravicové fašistické strany Šípové kříže, Ference Szalasi, za podpory německé armády převzal moc. Horthy byl zadržován v Německu, později osvobozen Američany. V roce 1949 odešel do Portugalska, kde roku 1957 zemřel.

10 Protižidovské zákony v Maďarsku

podobně jako Německo i Maďarsko přijalo tři protižidovské zákony v letech 1938, 1939 a 1941. První zákon omezoval počet Židů v průmyslových a obchodních podnicích, bankách a dalších zaměstnáních (právníká, lékařská, inženýrská a novinářská profese) na 20%. Druhý zákon tento počet snížil v předchozích oblastech na 6% a vylučoval Židy z dalších profesí (učitelé na středních a vysokých školách atd.). Třetí zakazoval manželství mezi Židy a nežidy.

11 Kašrut

neboli rituální chování vycházející z židovského práva, které stanovuje pravidla pro přípravu jídla. Zakazuje používání krve. Předepsanou metodou zabití zvířete je tzv. šchita. Hlavní pravidlo kašrutu je zákaz jíst mléčné výrobky a maso dohromady. A to ani tehdy, když nebyly společně vařeny. Časový interval mezi konzumací mléčných výrobků a masa se liší. Např. na území Slovenska je tento interval šest hodin v případě, že maso je konzumováno jako první. V opačném případě, když

je nejprve konzumován mléčný výrobek, se časový interval liší.

12 Strana Šípových křížů

nejextrémnější maďarské fašistické hnutí v polovině 30. let. Byla to strana, kterou tvořilo několik skupin. Název však byl odvozen od frakce pod vedením Ference Szalasiho a Kalmana Hubaye. Tato strana měla za vzor nacistickou NSDAP. Jejím cílem bylo nejen vytvoření fašistického systému včetně sociálních reforem, ale i „řešení židovské otázky“. Stranická uniforma se skládala ze zeleného trička, na kterém byl znak s šípyvými kříži – maďarská verze svastiky. 15. října 1944 guvernér Horthy oznámil vystoupení Maďarska z války, ale Šípové kříže s vojenskou pomocí Němců převzaly moc. Vláda Šípových křížů nařídila všeobecnou mobilizaci a zavedla režim teroru. Šípové kříže byly zodpovědné za deportace a smrt deseti tisíců Židů. Poté, co sovětská armáda osvobodila Maďarsko v květnu 1945, byli Szalasi a ministři z Šípových křížů postaveni před soud a popraveni.

13 Okupace Maďarska 1944

19. března 1944 bylo Maďarsko okupováno Německem, neboť považovalo neochotu maďarské vlády uskutečňovat „konečné řešení židovské otázky“ a deportovat maďarské židovské obyvatelstvo do koncentračního tábora jako důkaz maďarského rozhodnutí připojit se ke spojencům. Do německé okupace bylo se celkem 63 000 maďarských Židů (8% židovské populace) stalo obětí perzekuce.

14 Pochod smrti

Němci se ze strachu z postupujících spojeneckých armád snažili zbavit důkazů v podobě koncentračních táborů. Proto ničili veškeré zařízení koncentračních táborů, které opouštěli. Vězni byli nuceni bez ohledu na věk a pohlaví nastoupit na mnohakilometrové pochody bez jídla a odpočinku na přespání. Tyto pochody obvykle neměly žádný konkrétní cíl.

15 Josef II

(1741-1790): císař Svaté říše římské, král český a maďarský (1780-1790), představitel osvícenského absolutismu. Josef II. zavedl řadu politických, ekonomických, sociálních a kulturních reforem. Jeho „Toleranční patent“ a „židovské reformy“ udělily Židům práva, která dříve neměli: mohli se usazovat v královských městech, pronajímat půdu, věnovat se řemeslům a obchodu, stát se členy cechů. Zároveň však Josef II. vydal i řadu nařízení, která neodpovídala židovským zájmům: zakázal používání hebrejštiny a jidiš v obchodu, zavedl povinnou vojenskou službu pro Židy, na základě zvláštního nařízení si Židé museli vybrat německé příjmení.